

FORORD

Med dette temanummer om kognition og religionsvidenskab præsenterer *Religionsvidenskabeligt Tidsskrift* et aktuelt, teoretisk diskussionsfelt inden for religionsvidenskaben. Kognition er en tværvideenskabelig bølge, og religionsvidenskaben er ikke det mindst vigtige område, bølgen har ramt. I forhold til indarbejdede forestillinger og konsensus udgør kognitionen på mange måder en ny udfordring. Kognitiv religionsforskning har allerede kastet frugtbare ideer af sig, og feltet lover mere, hvor det kom fra. Men disse ideer hænger også sammen med en udfordrende kritik af megen aktuell religionsvidenskab.

Kognition drejer sig om tænkning, forståelse og hukommelse. Spørgsmålet er ikke kun, hvordan tænkning kan erkendes og beskrives, og hvordan den er relateret til fysiologien, men også hvor den kommer fra, dvs. hvordan den har udviklet sig evolutionært. I bølgen er der også mindre strømninger, der bevæger sig i forskellig retning – indbyrdes stridende skoler eller positioner, der kæmper om den rette forståelse af, forklaring på og implikationer af fænomenet kognition.

Temanummeret her redegør for denne udfordring, og flere af bidragene giver også den kognitive kritik svar på tiltale. De aktuelle polemikker er i sig selv uomgængelige. Men det er også interessant, at den kognitive bølge på flere punkter revitaliserer ældre positioner i religionsvidenskaben. Som stikord kan her nævnes: (1) at religion primært forstås som repræsentation (forestilling, billede, tanke); (2) at religiøse repræsentationer betragtes som gådefulde og irrationelle og dermed som forklaringskrævende; (3) at repræsentationer forankres i menneskets biologiske udstyr; (4) at repræsentation og human biologi afledes af en generel evolution; (5) at ambitionen med disse udgangspunkter er at levere en naturvidenskabeligt funderet, forklaring på religion; der er her ingen skyhed over for 'grand theory'.

Disse fem punkter svarer i meget bred forstand til den principielle individualisme og intellektualisme, der var dominerende i religionsforklaringer i anden halvdel af 1800-tallet. Fra Max Müllers karakteristik af mytologi som en 'sygdom i sproget' og altså i tanken, og til James Georges Frazers magi- og religionsteorier, funderet i den berømte 'savage philosopher', hvis fejlagtige, men nærliggende, ræsonnementer var årsagen til magi og religion, var mytologi og religion en irrationel tanke, som råbte på en fornuftig forklaring. Forklarringsstrategien omfattede dels påstande om individers mentale kapacitet, dels en evolutionær historie, hvis hidtidige kulmination var vestlig videnskab.

Forskellene mellem den gamle intellektualisme og kognitivismen består bl.a. i, at den sidstnævnte søger et empirisk-eksperimentelt grundlag; dens antagelser om, hvad tænkning er og hvad repræsentationer består af, skal ikke være baseret på intuitive forestillinger, men på eksperimenter og statistik. Og forskellen mellem den gamle evolutionisme og den aktuelle består bl.a. i, at evolution ikke længere forstås massivt teleologisk og triumfalistisk. Tænkning såvel som kultur og samfund er nok underlagt forandringer, der forudsætter tidligere tilstande, og der er nok en generel tendens til øget

kompleksitet; men forandringer sker kaotisk og tilfældigt, og det er ikke på forhånd givet, at forandringer eller øget kompleksitet i sig selv er et gode. Endnu en Frazer var overbevist om, at videnskab kunne opfylde alle kognitive funktioner. Selv om grundindstillingen om religiøse repræsentationers irrationalitet træffes hyppigt i kognitiv religionsforskning – deraf ofte en tone af rationalistisk spot, som har rødder tilbage i 1700-tallets franske oplysning – ses imidlertid også en bevidsthed om, at fikcionalitet og irrealisme som sådan ikke er specifikt religiøse eller irrationelle fænomener, og at imaginære verdener måske nok er kommet for at blive.

Udfordringen fra kognitivismen til de hidtidigt dominerende paradigmer i religionsvidenskaben – kultur- og socialantropologi, hermeneutikken, dele af strukturalismen – retter sig ikke mindst imod kulturbegrebet. Mens Frazer lukkede for intellektualismens, individualismens og den triumfalistiske evolutionismes epoke, var Durkheims samtidige *Formes élémentaires* med til at åbne for de paradigmer, der kom til at dominere i det 20. århundrede. Det afgørende i Durkheims værk blev ikke den særlige kognitionsteori, det faktisk også indeholdt, men at udgangspunktet for forståelse af religion ikke var individers *produktion af*, men kollektive gruppers *participation i* repræsentationer igennem deres deltagelse i social praksis, dvs. primært i ritualer. Det interessante var ikke længere nytænkende geniens illusioner, men alle ikke-genierne, der altid fødes ind i en allerede foreliggende verden af repræsentationer og praksis.

Religion betragtes i de dominerende paradigmer i analogi med sprog, hvor det videnskabeligt håndterlige spørgsmål ikke er oprindelse, men konstruktion, sammenhæng, regler og reglernes anvendelse. Religionerne fremstår her som selvberørende betydningsuniverser, der kan beskrives som strukturer og forstås som selvfornyende systemer. Dette paradigmes succes skyldtes uden tvivl ikke kun dets faktiske erkendelsesafkast; det lå også politisk og moralsk på linje med en vestlig, eksotismevenlig tidsånd, der efter verdenskrigenes rædsler, som videnskaben havde gjort mulige, ikke kunne eller ville opretholde 1800-tallets selvglæde og videnskabstro. Paradigmet havde, eller har, imidlertid også flere indbyggede videnskabelige problemer. Samtidig blæser der nu nye ideologiske vinde...

I de dominerende paradigmer blev religionen ofte til religionerne, der igen henfaldt i et uendeligt antal lokale religionsformer eller i religiøsitet. Desuden efterlod opmærksomheden på systemernes mangfoldighed og individualitet det fælles, det som findes i mange eller alle religioner, som en triviel restmængde. Men selv om alle religioner er forskellige og dermed unikke identiteter, er de vel også et langt stykke det sammes genkomst? Med den kognitive nyansats er der kommet nye redskaber til at forstå religiøse elementarpartikler, religiøse repræsentationer, uanset deres indlejring i overgribende religioner. Måske ser vi for tiden en svækkelse af kulturbegrebet til fordel for et begreb om den religiøse repræsentation. Den kognitive bølge skal i hvert fald bydes velkommen som udfordring. Hvis den bevirker en nytænkning af begreber som struktur, system og kultur – og religion i ental – vil det ikke være dens ringeste fortjeneste.